
Україна

ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск третій

Упорядники

*Леонід Губерський, Борис Гуменюк,
Павло Кривонос, Анатолій Денисенко*

Київ • 2003

Павло Гай-Нижник

Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.)

Народився 28 травня 1971 р. в м. Дунаївці Хмельницької обл. 1989—1991 рр. — курсант Донецького вищого військово-політичного училища інженерних військ і військ зв'язку. 1991—1995 рр. — студент Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. 1995—1998 рр. — аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії наук України. 1998—1999 рр. — провідний археограф цього ж інституту. У 2000 р. захистив дисертаційне дослідження на тему «Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.)». З 2002 р. — завідувач науково-інформаційного відділу Науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Автор понад 50 наукових праць.

Кошти, а відтак і фінансова політика з давніх часів відігравали одну з провідних ролей у суспільному житті. Спосіб ведення грошової політики, обігу і створення капіталу, форма організації грошової системи невід'ємно і безпосередньо впливали на ступінь розвитку самого суспільного життя, як, втім, і воно зі свого боку сприяло еволюції фінансових відносин. Неуспіх у фінансовій політиці уряду державного утворення здатен призвести до економічної руїни, соціальних катаклізмів, військового знесення і, врешті, до занепаду самої держави. Отже, успішна фінансова політика є одним з основних урядових завдань державного організму і, відповідно, однією з ознак самої державності, одним із гарантів державної безпеки. Від ступеня незалежності держави в справах фінансових вели-

кою мірою залежить і ступінь незалежності державної організації народу чи суспільства. Фінансова політика здавна вже є складовою політики як економічної, так і суспільно-політичної і державної. Не став винятком у цих історичних та політико-економічних закономірностях і народ України. Досвід здійснення власної грошової політики Україною у 1917–1918 рр. взагалі і у стосунках з іноземними державами, зокрема, є не лише надбанням минулого, але й надзвичайно актуальним у своїх прорахунках та здобутках з огляду сьогодення.

Рік 1918-й розпочався для України початком війни з більшовицькою Росією. 11 січня 1918 р. Мала Рада ухвалює IV Універсал, який проголошує самостійність УНР. Невдовзі (25 січня 1918 р.) Центральна Рада та її уряд змушені були залишити Київ.

Але вже 1 березня за допомогою німецьких та австро-угорських військ уряд УНР прибув у звільнений Київ. Перед поверненням до столиці Мала Рада УНР ухвалює 1 березня 1918 р. у Житомирі закон про запровадження в Україні, поряд із карбованцем, нової грошової одиниці — гривні¹. Навесні 1918 р. співробітництво УНР з Центральними державами набуло практичних ознак і у фінансовій сфері. Новозапроваджені купюри номіналом у 2, 10, 100, 500 гривень одразу ж було замовлено для друку в Берліні. До Берліна було відряджено спеціальну комісію від українського уряду на чолі з інженером Є. Голіцинським², яка підписала з дирекцією німецької друкарні відповідну угоду, сплатила за друкарські машини, спеціальний папір та інші необхідні їй дефіцитні в Україні матеріали. Комісія також мала наглядати за виконанням замовлення по виготовленню українських цінних паперів. Українці сподівалися на швидкий видрук гривень, але німецькі партнери дещо затягнули їх виготовлення і з'явилися вони в обігу восени 1918 р. вже за Гетьманату. Загалом друкарня «Reichsdruckerei» доставила в Український Державний банк на жовтень 1918 р. 24 млн 720 тис. гривневих купюр на суму 3 млрд 906 млн 500 тис. грн³.

Наявність у держави власної грошової одиниці передбачає і встановлення її паритету до валют інших країн, з якими вона має торговельно-економічні відносини. Україні, на терені якої перебувало німецьке та австро-угорське військо і для якої Центральні держави в силу військово-політичних обставин стали головними торговельними партнерами, необхідно було визначи-

тися й у ставленні до грошових одиниць, передовсім, Німеччини та Австро-Угорщини. Свого часу УНР підписала у Бересті мирний договір з країнами Четверного блоку із укладенням торговельно-економічної угоди з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язалася поставити країнам коаліції велику кількість продуктів і сировини. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним курсам рубля): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп.⁴ Втім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що курси ці, в зв'язку із знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від реалій. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових курсів валют між суб'єктами торгівлі.

З цією метою було вирішено створити Тристоронню українсько-німецько-австрійську фінансову комісію. Потреба у роботі такої комісії виникла внаслідок необхідності унормування валютного курсу при грошових розрахунках між УНР і Центральними державами по товарообміну й самим фактом німецько-австро-угорської окупації і складнощами, які виникли з цього приводу у питанні грошових співвідношень. Довоєнний паритет з рублем в зв'язку з його однаковим співвідношенням з українською валютою автоматично стосувався й карбованця. Однак, прагнучи підняти попит на національні грошові знаки, 12 лютого 1918 р. міністр фінансів М. Ткаченко розіслав усім поштовим конторам, всім відділам і конторам Державного банку, державним ощадним касам і скарбницям циркулярну телеграму про прийняття марок за курсом 462 крб. за 1 тис. марок. Встановлення такого курсу не принесло очікуваних результатів через тривання бойових дій на основній території України, а коли вони вщухли, уряд УНР і Центральна Рада відчували перші ознаки грошового диктату нових союзників.

15 березня німецьке верховне командування власним розпорядженням встановило новий курс царського російського рубля, заявивши при цьому, що такий курс відповідає міжнародному і тому повинен бути прийнятий в УНР. 16 березня, після обговорення цієї телеграми, уряд був змушений доручити кредитовим установам і скарбницям встановити «вільний прийом і обмін кредитових марок за курсом у півтори марки за російський рубль»⁵. Одночасно курс австрійської крони було встановлено у $2\frac{1}{4}$ крони за рубль ($44\frac{1}{2}$ коп. за крону). Про курс

карбованця в постанові вказано не було, але згідно з законом УНР від 19 грудня 1917 р. рубль і карбованець були прирівняні, а отже таке співвідношення стосувалося й української грошової одиниці.

24 березня 1918 р. в Києві почала засідання Тристороння україно-німецько-австрійська фінансова комісія, яка мала обговорити питання про курс марки та крони.

Перше засідання мало здебільшого організаційний характер. Проте на ньому було прийнято принципове рішення встановити твердий розрахунковий курс для валют Центральних держав й України. Український уряд подав пропозицію визнати «як тимчасову міру, курс, встановлений командуванням групою армій Лінзінгена для розрахунків військ на Україні в 1,50 марки за рубль»⁶. Питання про запровадження так званого східного рубля і визначення його курсу, що мав би дорівнювати двом маркам і який самовільно встановлював генерал Лінзінген, на вимогу делегації УНР, було відкладено до подальших роз'яснень і розгляду. Водночас представниками Центральних держав було беззаперечно відхилено заяву українських делегатів про те, що за можливості пасивного сальдо при взаємному товарообміні держави Четверного союзу мають розраховуватися з Києвом золотом⁷.

На засіданні фінансової комісії, яке відбулося 31 березня 1918 р., питання встановлення валютного співвідношення між рублем (карбованцем) та маркою ще більш загострилося і загрожувало зірвати укладення угоди. Німецька сторона зробила більш жорсткими свої вимоги й стояла на визнанні твердого курсу в $1\frac{1}{3}$ марки до рубля/карбованця. За таких умов українські представники спробували повернутися до курсу, попередньо пропонованого німцями (1,5 марки), однак німці твердо стояли на своєму⁸. Україна поступилася. В результаті 6 квітня було укладено відповідну угоду про твердий розрахунковий валютний курс.

Про підсумки роботи фінансової комісії невдовзі було повідомлено всім причетним до операцій з валютою і торгівлею органам.

Із встановленням твердого розрахункового валютного курсу, однак, не вдалося уникнути недоречностей, пов'язаних з міжгрошовим обміном. Причиною цьому стало існування насправді фактично двох офіційних курсів: одного обов'язкового

для зносин з німцями (1 марка = 75 коп., 1 крона = 50 коп.) і іншого, за яким приймалася валюта від приватних осіб установами Державного банку (1 марка = $66\frac{2}{3}$ коп., 1 крона = $44\frac{4}{9}$ коп.). Другий курс (відповідний до встановленого генералом Лінзінгенем) приймався у випадках, які не суперечили умовам тристоронньої домовленості про твердий розрахунковий курс, вироблений фінансовою комісією. Така система, звичайно ж, призводила до багатьох колізій.

Тим не менш твердий розрахунковий валютний курс між грошовими одиницями УНР, Німеччини та Австро-Угорщини таки було остаточно визначено. 23 квітня 1918 р. про цей факт з належними коментарями виконуючим обов'язки Директора Державного банку В. Ігнатовичем було повідомлено всі контори, відділи і скарбниці Держбанку⁹.

Питання про надання Німеччиною УНР грошової позики (авансу) розглядалося 1 квітня 1918 р. на засіданні тристоронньої фінансової комісії. До цього, 19 березня 1918 р., під час розгляду питання про нестачу коштів на налагодження товарообміну між країнами на засіданні комісії з цього приводу один А. Марголін запропонував позичити грошові знаки у німців, допоки не будуть надруковані українські. 23 березня на засіданні тієї ж комісії було оголошено, що уряд вирішив надати Центральним державам 2 млн пуд. цукрового піску під аванс у 30 млн крб., а вже через кілька днів було порушене питання про видачу Центральними державами Україні авансу у 25 млн крб. винятково для сплати залізничним службовцям і робітникам. 29 березня на спільному засіданні комісії по товарообміну Порш у своїй промові вказав на те, що необхідно купувати хліб для Центральних держав, перевезти його, а грошових знаків на це немає, і тому уряд УНР пропонує Німеччині дати Україні грошові знаки авансом¹⁰. Відповідно до цього прохання представники Центральних держав розробили проект договору про видачу українському урядові авансу в сумі 25 млн крб.

Л. М. Неманов цілком слушно зазначає з цього приводу, що «цей проект договору на диво ясно і чітко змальовує взаємини українського уряду і Центральних держав. Останні не соромляться в офіційному документі підкреслити свою недовіру урядові української республіки, предписуючи йому представити виправдовувальні документи по витраті авансу, диктують йому

правила експлуатації залізниць, внутрішнього розпорядку і способів оплати праці залізничних працівників, забезпечують платіжну силу карбованця, або гривні, вимагаючи відшкодування авансу царськими рублями, вимовляють собі за нікчемний по сутності аванс усілякі привілеї аж до провезення поза чергою військових вантажів за тарифами мирного часу»¹¹. Не дивно, що такі принизливі умови викликали з боку українського уряду цілком зрозумілий протест.

Відмовившись від переговорів, гроші для виплати зарплатні залізничникам уряд знайти так і не спромігся, а тому незабаром консультації знову, але у зв'язку з принциповими розходженнями переговори було перервано і надалі вони не відновлювалися¹².

Водночас, відповідно до торговельної угоди, в квітні розпочалися переговори про валютну трансакцію, яку Україна мала здійснити з Центральними державами. Необхідність такого валютного договору полягала в тому, що торговельні зносини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною були побудовані на тій перспективі, що весь товарообмін між ними відбуватиметься за допомогою урядових установ, а також, що союзники утримаються від вільної закупівлі продовольства, аби не сприяти спекуляції і непомірному підвищенню цін. Крім того, український уряд був зацікавлений в тому, щоб вітчизняний грошовий ринок не насичувався німецькою та австрійською валютою. Аби закупити щось для Центральних держав, українським установам необхідні були кошти українські, які Німеччина та Австро-Угорщина повинні були б мати, а для закупівель у цих країнах потрібна була валюта Центральних держав. Тому для обох сторін найбільш логічним і доцільним було здійснити взаємний обмін валютою і закріпити економічні домовленості валютною угодою. Сума української позики становила 200 млн крб.

17 квітня на черговому засіданні комісії по товарообміну Х. Барановський, доповідаючи про перебіг переговорів з валютної позики, повідомив, що українські делегати запропонували Центральним державам, щоб сплату за передані Німеччині і Австро-Угорщині карбованці було здійснено готівковими марками та кронами. Ця пропозиція була відхилена. Натомість німецькі й австрійські представники запропонували сплатити білетами Держскарбниць своїх країн. При цьому дві третини

всієї суми повинні були зберігатися на поточних рахунках у Відні, Будапешті та Берліні; одна шоста повинна зберігатися там само депозитом і ще одна шоста передається Банку УНР готівкою. На таку пропозицію українці відповіли рішучим протестом, внаслідок чого представники Центральних держав погодилися надати половину і депонувати її в банках Відня, Будапешта та Берліна¹³.

Фінансове становище уряду України навесні 1918 р., втім, продовжувало залишатися вкрай важким. На спільному засіданні Комісії по товарообміну з Центральними державами й голова української делегації Порш, який у вступній промові вказав, що більшовики зруйнували весь фінансовий апарат України, вивезли мільйони рублів, провіантські запаси розграбовані або вивезені до Росії, пересувний склад залізниць вигнано на північ, мости підірвані, хліб потрібно купувати, а грошових знаків немає¹⁴.

Брак коштів уряд намагався компенсувати випуском державних кредитових і скарбових білетів. Тим часом ситуація в Україні все більше загострювалася. Зростало обопільне напруження й в стосунках між Центральною Радою і німецько-австрійським окупаційним командуванням. Накази фельдмаршала Айхгорна про посіви і про заборону захоплення поміщицької землі, які були грубим втручанням у внутрішні справи України, викликали різку критику в Раді. Уряд УНР заявив про скасування цього наказу, усвідомлюючи, що німецьке верховне командування ніколи не відмовиться від свого розпорядження. Крім того, до рук німецької контррозвідки потрапили плани військового міністра УНР про сприяння протиокупаційному повстанню. У свою чергу українська влада виявилася неспроможною надати Центральним державам задекларовану в економічній угоді від 23 квітня 1918 р. кількість хліба і сировини. Невирішеність внутрішнього фінансового стану в країні і широке обговорення у Центральній Раді умов перебування окупаційних військ в Україні створили нездоланий бар'єр між державною і окупаційною владами. Розуміючи, що на поточний момент Рада не має ані сил, ані прибічників, які б стали на її захист, німецьке командування твердо вирішило повалити її правління в країні.

За таких умов над Україною нависла реальна загроза перетворитися на генерал-губернаторство. Проте німці зробили став-

ку на зміну лише влади в Україні, а не її державно-політичного статусу. 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів генерала П. Скоропадського було проголошено Гетьманом всієї України. Німецький загін розпустив Центральну Раду, а в ніч з 29 на 30 квітня боївки очолюваної П. Скоропадським таємної організації «Українська громада» захопили основні адміністративно-державні установи. На зміну Української Народної Республіки постала Українська Держава у формі Гетьманату П. Скоропадського.

За нової влади переговори в рамках тристоронньої фінансової комісії про надання Україною Німеччині та Австро-Угорщині грошової позики відновилися. Представники України, серед яких були такі відомі економісти, як Барановський, Тирмос, Тимошенко, Ігнатюк, Василевський¹⁵, стали на принципову і обгрунтовану позицію щодо закріплення валютного курсу та умов надання позики. Проте провадити власну лінію в керівництві країною і, зокрема, у фінансових переговорах з Центральними державами за умов розташування на її терені півмільйонного «союзницького» війська було справою нелегкою. Показовими є свідчення М. Могилянського, який згадував: «Даремно вибивався з сил, намагаючись відстояти свою фінансову незалежність, добросовісний і чесний А. К. Ржепецький. Німці, звичайно, залишалися *maitres de la position*»¹⁶. Втім, незважаючи на фактор німецького багнета, українська делегація дотримувалася на переговорах обгрунтовано-фахової позиції. Безумовно, німці, яких повністю підтримували австрійці, відчували за своїми спинами військову міць, не погоджувалися на якесь суттєве відхилення на користь українців від паритетної планки, встановленої з урядом УНР. Гетьманська делегація, таким чином, опинилася практично вже перед доконаним фактом.

У підсумку, 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено: 1 австро-угорська крона до 1 грн (або 2 крони за 1 крб.) та 0,665 німецької марки до 1 грн (або $1,33\frac{1}{3}$ марки за 1 крб.)¹⁷. Переговори все ж можна вважати вдалим для України. Таким чином, українська грошова одиниця (карбованець) рублем «прив'язу-

---

* Господарями становища (фр.)

валася» до відносно стабільної на той момент європейської валюти. Це певною мірою страхувало її від можливої гіперінфляційної кризи, а також створювало фундамент для організації вітчизняної фінансової системи і поступового виводу її з-під впливу рубля, який нестримно знижувався до повного знецінення. Щоправда, в перспективі існувала й небезпека обвалу марки з кроною в результаті військової поразки та економічної кризи у ході світової війни (що пізніше і сталося), але при зміцненні української державності і за умов відновлення економічного організму розрив з цими валютами, право на який зберігала Українська Держава, не став би відчутним для українського карбованця.

Крім того, згідно з договором Німеччини і Австро-Угорщини з Україною, гетьманський уряд зобов'язувався здійснити грошову трансакцію на 400 млн крб. (по 200 млн крб. із кожною країною)¹⁸. Досить важкі умови цієї позики були нав'язані Україні, і для уряду Гетьмана крок цей був вимушеним. Однак, попри все, для України здійснення цієї трансакції давало можливість вийти на центральноевропейський фінансовий ринок, а в надалі — закріпитися на ньому. Певною мірою угода підвищувала й міжнародний авторитет української грошової одиниці і, нарешті, надавала кошти урядам Німеччини й Австро-Угорщини для закупівель в Україні продовольства і сировини, які передбачалися Берестейською угодою.

Центральні країни природним шляхом не змогли самі зібрати необхідну для таких операцій валюту через неспроможність зорієнтуватися на українському фінансовому ринку: крім царських рублів, якими все ще користувалося населення, у ньому перебували й так звані гроші Керенського, бони, випущені міськими самоврядуваннями, до яких приєдналися ще й карбованці та гривні тощо. Незважаючи, однак, на велику масу грошових знаків, що перебували на терені України, обігових грошей було мало. Внаслідок відсутності належного транспортного сполучення та товарів, занепаду народного господарства й торгівлі, грошова маса затримувалася і накопичувалася в основному у селян, а тому, як стверджувала німецька «Frankfurter Zeitung», «Центральні Держави внаслідок того були позбавлені можливості заощадити в країні необхідні для своїх закупівель рублі»¹⁹. Саме через це німці, а за ними й австрійці,

пішли шляхом, що був перевірений ними у Бельгії, Польщі та Румунії — взяти позику у місцевого уряду.

Центральні держави позичали в України карбованці, проте вони мали право не брати одразу по 200 млн крб., а отримувати їх частинами, в міру необхідності у Київському відділенні Державного банку через уповноважених осіб.

Серед недоліків угоди була, між інших, тимчасова відсутність права вільно розпоряджатися належними Україні сумами і користуватися внесками поза німецьким та австро-угорським ринками. Відтак, те, що Центральні держави зобов'язувалися використовувати отримані від гетьманського уряду суми лише на українському ринкові, не можна вважати достатньою компенсацією за незручності. Німеччина і Австро-Угорщина, закуповуючи продукти в Україні, могли швидко використовувати надану їм українську валюту, тоді як Україна стикалася з виснаженим товарним ринком цих центральноєвропейських держав, з заборонаю вивозу з них найбільш важливих фабрикатів, а тому їй не могла розраховувати на придбання великого обсягу потрібної продукції.

Втім, жорстке виконання умов угоди (тобто закупівля за твердим курсом виключно через Держбанк України) дозволило б уникнути надмірного напливу до країни крон та марок, зменшивши до мінімуму розгул спекуляції іноземною валютою, що, в свою чергу, допомогло б урядові утримувати валютне співвідношення на встановленій межі. Але з невідомих причин статті, що забороняла б представникам Центральних держав проводити закупівлі для своїх військових частин в Україні і вивіз за її межі, в угоду включено не було. Не було в ній заготовано й зобов'язання Центральних держав закуповувати українську валюту виключно в національному Державному банку. Лише їх уповноважені мали на це право. Отже, для них залишався фактично відкритим валютний ринок України для фінансових угод, тобто для обміну валют за узгодженням з населенням, що, як правило, дозволяло знизити офіційний курс української грошової одиниці.

Загалом на 15 серпня 1918 р. Центральні держави сплатили Україні 122 млн 798 тис. крб., з яких: за хліб — 29 250 тис. крб., за яйця — 3125 тис. крб., за худобу — 11 750 тис. крб. і за цукор — 78 673 тис. крб. Крім того, через Центральну комісію з вивозу сировини німці закупили на вільному ринку різ-

номанітних товарів на суму 130 млн крб.²⁰ З цього видно, що Центральні держави не повністю скористалися можливостями угоди 15 травня, що свідчить про їхню активну діяльність на вільному українському ринку. Український уряд за умов окупації території країни німецькими й австро-угорськими військами був безсилий якимось чином суттєво вплинути на ситуацію. Тим часом з кінцем липня наближався до завершення термін дії фінансової угоди від 15 травня 1918 р., яка мала для України як позитивні, так і негативні сторони, але, попри все, стала швидше в пригоді економічному і фінансовому господарству країни, ніж навпаки.

Разом з тим командування німецьких та австро-угорських військ в Україні почало на власний розсуд встановлювати вільний курс валютного обміну. В зв'язку з цим уряд Української Держави визначив такий курс зі свого боку. Такий крок української сторони не задовольнив окупаційне командування, яке прагнуло й надалі визначати вільний обмінний валютний курс. Німці намагалися ввести до українського грошового обігу й так звані острублі (за курсом 1 острубль = 2 рублям). Українська ж влада відповіла рішучими заходами. 29 квітня 1918 р. Міністерством фінансів було заборонено обіг острублів на терені Української Держави, а всім державним і фінансовим установам доручено в обміні валют дотримуватися визначеного курсу у вільному обміні²¹.

Із врахуванням стану, який склався в травні-червні 1918 р., цілком слушною є думка, що в ті місяці фактично розпочалася фінансова війна між гетьманським урядом та командуванням окупаційних військ. Українські банкіри та представники торговельних установ, які відмовлялися приймати до сплати та обміну марки й крони за завищеним курсом, заарештовувалися німецькими та австро-угорським старшинами. Представники Київської групи армій відмовлялися сплачувати акцизні збори по вільному курсу, а уряд П. Скоропадського, крім численних протестів та нот до Берліна та Відня, тимчасово припинив торговельні розрахунки з Німеччиною і Австро-Угорщиною²².

Зрозуміло, що такий стан речей не міг довго тривати. Усуненням суперечностей зайнялася спільна україно-німецько-австрійська фінансова комісія, якою після тривалого обговорення було досягнуто домовленості щодо встановлення вільного курсу між валютами вказаних держав для всіх фінансових опера-

цій. З цього приводу було укладено угоду, яку 4 липня підписали представники Української Держави, Німеччини та Австро-Угорщини. Раніше встановлений окупаційною владою обмінний курс зберігався лише для торгівлі між їх військовими формуваннями в Україні²³.

Переговори про укладення нової фінансової угоди між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною розпочалися ще в липні і велися в рамках загальних переговорів щодо підписання між цими країнами нового економічного договору. Їх початок збігся із початком перелому військово-політичної ситуації у Європі. Якщо під час переговорів з приводу попередніх економічного і фінансового договорів у квітні 1918 р. німці успішно наступали на західному фронті, то в серпні стан їх військових і господарських справ почав швидко погіршуватися. Розуміли це і гетьманські урядовці, розумів це й сам П. Скоропадський. Переговори тривали й у серпні. Здавалося б, представники Центральних держав мали б у складних для їх країн обставинах полегшити умови фінансової угоди, та все відбувалося навпаки.

Аргументи німців у ситуації, коли західний фронт провалювався (у вересні переможно наступав маршал Фош), а українці через відсутність у них армії залишалися непоступливими, були чисто окупаційні і по-колоніальному прості: ви нам винні за вигнання більшовиків і будете повик винні, ми завеземо на ваш терен безліч дешевих російських рублів і цим підірвемо вартість вашої валюти, ми надамо собі повну свободу дій і, врешті, створимо «політичні непорозуміння». Не важко уявити, в яких складних обставинах опинилися Гетьман і його урядовці. До того ж, ще до остаточної поразки Центрального блоку в світовій війні Україна прагнула домогтися від Німеччини поступок у питанні організації власної армії та прискорення передачі їй чорноморського флоту, але для цього необхідно було поступитися й у фінансовій угоді. За таких умов українською делегацією було прийнято основні вимоги представників Центральних держав у фінансовому питанні.

У підсумку 10 вересня 1918 р. було підписано Економічний договір між Українською Державою, з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною, з іншої сторони, на господарський 1918/1919 рік. Економічний договір підписали голови представників держав-учасниць переговорів: України — міністр

торгу і промисловості Сергій Гутник, Німеччини — дійсний таємний радник барон Альфонс Мумм фон-Шварценштейн, Австро-Угорщини — уповноважений посол і таємний радник граф Іван Форгач фон Гімес і Гач²⁴. Юридично договір вважався дійсним з 1 серпня 1918 р. до 30 червня 1919 р., причому для початку нових переговорів сторони передбачали зібратися в травні 1919 р.²⁵

Україна укладала договір, передбачаючи, що Центральні держави зроблять все від них залежне для допомоги їй у здійсненні грошової реформи, тобто візьмуть на себе друкування кредитних білетів і доставку паперу та фарб. Україна звільнялася від зобов'язання надавати Центральним державам свою валюту, оскільки німецька друкарня не доставила їй обумовленої кількості кредитних білетів.

У свою чергу Центральні держави все ж зберігали за собою право на необмежене завезення рублів за умови, якщо до 1 січня 1919 р. Україна не проведе запланованої нею фінансової реформи, наприклад, не встановить терміну обміну рублів на карбованці тощо. Водночас Центральні держави цього права не отримують, якщо імперська друкарня Німеччини не виконає своїх зобов'язань щодо видруку українських кредитових білетів, внаслідок чого здійснення реформи стане неможливим. Цим правом Центральні держави могли скористатися також і тоді, коли б протягом трьох тижнів після 1 січня 1919 р. курс карбованця у вільному обігу в Україні не буде бодай на 10% вище середнього курсу рублів у купюрах у 1000, 250, 50 та 25 рублів²⁶.

Такими були основні положення договору від 10 вересня 1918 р. між Україною і Німеччиною з Австро-Угорщиною у фінансовій сфері. Умови його були вкрай обтяжливими для Гетьманату, хоча гетьманським делегатам вдалося недопустити прирівнення марки до карбованця.

З угоди також випливає, що головний сенс її полягав для Гетьманату в найшвидшому створенні власної твердої валюти і фінансової системи, а також у перешкоджанні напливу рублів, які знецінювали національну грошову одиницю. Що стосується поступок України, зокрема, у встановленні валютного паритету чи у зниженні відсоткових ставок за облігаціями німецької та австро-угорської скарбниць, то серед причин чисто політичних і мілітарних існували й причини фіскального характеру. Згід-

но з економічним договором Центральні держави отримували право компенсувати недопоставлений їм хліб цукром з розрахунком 1 пуд цукру за 8 пудів хліба. При цьому австро-німці наполягали, щоб ціна цього цукру не перевищувала 100 крб. за пуд. Український же уряд вимагав, щоб цукор продавався Центральним державам за цінами, що були встановлені для населення України, але не більшими, ніж 120 крб. за пуд²⁷.

Угода від 10 вересня не була виконана повністю через політичні обставини. У жовтні Німеччина й Австро-Угорщина капітулювали у війні з державами Згоди, а в грудні припинив своє існування й Гетьманат. Втім, за свідченнями Кредитової канцелярії, згідно з угодою, з 1 млрд 600 млн крб. Німеччині та Австро-Угорщині було передано 700 млн крб. На рахунку українського Державного банку, як зазначено у його балансах, восени 1918 р. з'являються перші суми, отримані ним назамін карбованців, що були виплачені Центральним державам. Загалом можна зробити висновок, що Україна передала Центральним державам 730 млн крб. Сама вона отримала лише 70 млн марок і 180 млн крон, а 341 млн марок було іммобілізовано у німецьких банках в серіях та готівкою. Крім того, Центральні держави так і не повернули Україні борг у 200 млн крб. за цукор та іммобілізованих 520 млн крон у австро-німецьких банках²⁸.

14 грудня 1918 р. Гетьманат припинив своє існування. Правда, його міжнародні фінансові трансакції не залишилися безплідними. В архівах Рейхсбанку зберігся документ, який вказує на загальну суму українських авуарів, які в ньому було розміщено внаслідок фінансових угод Української Держави з Німеччиною від 15 травня та 10 вересня 1918 р., станом на 14 січня 1919 р. Їх загальна сума становила 452 млн 945 тис. німецьких марок.

На початку 1919 р. Німеччиною ці рахунки було заморожено всупереч нормам міжнародного права і німецького законодавства, факт чого міг бути оскарженим відповідно уповноваженими представниками Директорії УНР як правонаступниці державної влади в Україні. Такого кроку урядом УНР з різних причин зроблено не було. Німецька ж влада відмовилася від взятих на себе за Гетьманату зобов'язань, мотивуючи таку позицію відсутністю в Україні єдиної державної влади й існуванням в ній одразу кількох національних урядів. У свою чергу харківський радянський уряд України на чолі з Х. Раковським

висунув власні претензії на українські (гетьманські) авуари у Рейхсбанку, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку, проте, не підтримала делегація РРФСР) не було внаслідок підписаного радянсько-німецького договору зафіксовано відмову від взаємних домагань. Х. Раковський все ж домігся виводу питання українських авуарів за межі Рапалльського договору, але усунення цього діяча з посади голови українського радянського уряду і вступ України до СРСР у грудні 1922 р. з того часу надовго зняли його з порядку денного української політики²⁹.

15 жовтня 1920 р. П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «Gazette de Lousanne» заявить, що наприкінці 1918 р. гетьманська Україна була забезпечена грошовою масою у більш ніж 4 млрд у закордонній валюті³⁰, які можна кваліфікувати як офіційні міжнародні валютні запаси Української Держави, що були накопичені також і завдяки міжнародним фінансовим угодам*.

У цьому контексті слід відзначити й невдалу спробу Німеччини примусити український уряд сплатити близько 800 млн руб., в тому числі і паперами українських залізниць на 229 млн 400 тис. 601 марку (за підрахунками української сторони — 611 млн руб.) від загальноросійського боргу Німеччині, який, згідно з угодою більшовицької Росії з нею від 27 серпня 1918 р., становив 6 млрд марок, з яких на Україну і Фінляндію припадало 1 млрд рублів. Згідно з радянсько-німецьким договором суму цю Україна мала б сплатити у такій пропорції: 20% — золотом, 10% — кредитними білетами, 20% — товарами і 50% — шестивідсотковою позикою. Кредитова канцелярія, натомість, запропонувала сплату 20% — золотом, 10% — кредитовими білетами, 50% — марками та товарами і лише 20% — шестивідсотковою позикою³¹. 19 липня 1918 р. Гетьман повідомив міністра іноземних справ Української Держави Д. Доро-

---

* Принагідно зазначимо, що валютний резерв Національного банку сучасної України (дані за 1998 р.) становить 1 млрд дол. США [Коломиец М. Утомленные курсом // Столичные новости. — 1998. — №33. — 26 серпня — 1 вересня. — С. 9], який внаслідок падіння курсу гривні у вересні 1998 р. і застосованих Нацбанком заходів у лічені дні скоротився до 970 мільйонів [Коцина И., Козлов И., Ищенко Н. Финансовый кризис в России не может не сказаться на кармане рядовых украинских граждан // Факты и комментарии. — 1998. — №164. — 19 серпня. — С. 4].

шенка про те, що мав бесіду з німецьким послом Муммом, у перебігу якої останній повідомив П. Скоропадського про створення у Берліні комісії по розподілу платежів між Росією і Україною. Гетьман пропонував міністрові призначити представника у цю комісію, проти чого рішуче виступило Міністерство фінансів, яке доводило, що подібне питання не може вирішуватися у Берліні через те, що радянським урядом позики було анульовано. Відповідну інструкцію їй було надіслано українському посланцеві в Німеччині барону Ф. Штейнгелю, після чого переговори було перенесено до Києва³². На пропозицію німців добути українському уряду частину золотого фонду від більшовиків і передати його Берліну як винагороду, яку Україна мала б сплатити Німеччині, було дано категоричну відмову. Після цього німецька делегація заявила, що, якщо Україна укладе договір про відшкодування збитків, то їй буде передано Чорноморський флот (подібне «заохочення» фігурувало і при переговорах щодо фінансової угоди 10 вересня). Незважаючи, однак, на прагнення якомога швидше вирішити на свою користь питання флоту, Рада Міністрів не визнала прийнятними не лише німецький проект, а й розрахунки Кредитової канцелярії.

Уряд (спираючись на Берестейську угоду, в якій збитки вважалися взаємокомпенсованими) погоджувався сплатити лише за збитки, які були завдані консульським службовцям або розгромом консульських будов, а також за папери, виручка з яких пішла на громадські роботи в Україні або на створення на її терені залізниць, що звело німецькі претензії до 230 млн марок³³. Листування з цього приводу затягнулося, бо таке вирішення питання практично не давало вигоди Німеччині, а згодом і взагалі припинилося через відомі політичні причини осені 1918 р. В тому, що подібну кабальну угоду не було нав'язано Україні, незважаючи на шалений тиск з боку німецьких представників, є, безсумнівно, велика заслуга гетьманського уряду і Міністерства фінансів.

Крім того, 25 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів про утворення для об'єднання і здійснення закордонних розрахунків, скарбових установлень, Міжвідомчого комітету при Міністерстві фінансів та Розрахункової палати при його Кредитовій канцелярії³⁴. Дещо раніше урядовцями було вирішено створити при Кредитовій канцелярії особливе бюро для ліквідації розрахунків з Німеччиною та Австрі-

єю, в зв'язку з чим товаришу міністра К. Заммену було доручено підготувати відповідний законопроект. На урядовому засіданні було вирішено, щоб у цьому бюро сконцентровувалися не лише розрахунки з названими країнами, а й зі всіма іншими державами, з якими в Україні існували розрахункові відносини. Разом з тим, урядом було постановлено «попередити всі відомства про те, що всі розрахунки з Німеччиною і Австрією повинні бути здійснені через установлене при Міністерстві Фінансів розрахункове бюро, і що з цього приводу до його установа всі розрахунки з цими державами повинні бути призупинені»³⁵. Переможне просування повстанських військ на чолі з Директорією і подальші політичні події, які призвели до падіння влади П. Скоропадського, не відвели часу для здійснення цього задуму.

Що до того, чи було гетьманським урядом зроблено спроби укладання фінансових угод (позик тощо) з нейтральними країнами, то проблема залишається відкритою. У 1919 р. Л. Неманов віднайшов у справах Кредитової канцелярії Гетьманату лише листа московського консула, який повідомляв міністру іноземних справ, що фірма «Ганекук» пропонує випустити для України позику у 200 млн крб. в обмін на концесії, серед яких, зокрема, значилися й концесії на експлуатацію дніпровських порогів³⁶. Наслідків ця пропозиція не мала, однак наявність такого листа може побічно свідчити, що гетьманський уряд не залишав надії на налагодження контактів (зокрема, й у фінансовій сфері) з нейтральними державами, які після закінчення світової війни могли б стати провідниками для України на європейський фінансовий ринок. Звичайно, доки Українська Держава перебувала під фактичною окупацією військ Центральних держав, спроби ці не могли бути плідними.

У 1918 р. на ринок України почали стихійно надходити марки та крони. За Гетьманату курс цих валют було встановлено відповідними угодами, однак у листопаді 1918 р., коли Центральні держави зазнали остаточної поразки, курс їх валют почав падати. Міністерство фінансів одразу ж зреагувало на цей факт з огляду на те, що фіксований курс обігу марок та крон може виявитися досить збитковим не лише для населення, але й для держави. З метою запобігти цьому було вроблено закон, що мав захистити інтереси Державного банку та тримачів німецької і австрійської валюти. Законопроект

про умови обігу на території України німецьких та австрійських грошових знаків було представлено міністром фінансів на розгляд уряду 1 листопада, який ним було ухвалено.³⁷ Згідно з законопроектом марки і крони повинні були прийматися від німецьких та австро-угорських військових приватними особами, державними й приватними закладами лише до 250 марок і 400 крон для кожної окремої сплати за курсами, що оголосяться міністром фінансів, а прийняття цих валют від приватних осіб взагалі було необов'язковим. Прийняті приватними особами та закладами марки й крони могли бути обміняні на карбованці в установах Держбанку відповідно до нововстановленого міністром фінансів курсу. Однак з невідомих причин такі проекти потім Кабінетом М. Гербеля було відхилено³⁸. Втім, все ж таки 8 листопада було зроблено розпорядження про повне припинення обігу крони. Певний час, однак, Держбанк продовжував приймати крони за курсом 45 коп. за крону сумами, що не перевищували 300 крон на одну особу³⁹. Що ж до рублів, які частково оберталися на прикордонних з окупованими німцями краях, то вони ніколи не були в Україні законним платничим засобом і ніякого законодавчого акта (крім заборони їх обігу в Україні від 29 травня 1918 р.) українських урядів, що визначав би їх обіг чи співвідношення до українських грошових знаків, за Гетьманату не було.

Міжнародні фінансові угоди Гетьманату не можна оцінювати однозначно, не враховуючи комплексу внутрішньоукраїнських фінансово-економічних і політичних труднощів, що склалися в країні 1918 р., поза міжнародною військово-політичною і соціально-економічною ситуацією. Здебільшого ці угоди і позики були кроком, якого вимагали військово-політичні обставини. Разом з тим відзначимо, що, наприклад, при підписанні фінансових угод з Німеччиною і Австро-Угорщиною урядовці Міністерства фінансів доклали всіх зусиль для пом'якшення тиску з боку представників Центральних держав і здобуття окремих вигід українською стороною.

-
- 1 ЦДАВОВ України. — Ф. 1509. — Оп.5. — Спр. 6. — Арк.11; Вістник Краєвого Комісаріату Української Народної республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє (Берестє). — 1918. — Ч. 1. — 12 квітня.
  - 2 Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років. — Клівленд, 1974. — С. 198.
  - 3 Там само.
  - 4 Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К.: Типография «Культура и знание», 1919. — С. 62.
  - 5 Немановъ Л. М. Вказ. праця. — С. 63.
  - 6 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп.1. — Спр. 32. — Арк. 57.
  - 7 Там само. — Арк. 57 зв.
  - 8 Там само. — Арк. 59 зв.
  - 9 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп.1. — Спр. 32. — Арк. 1—1 зв.
  - 10 Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 69.
  - 11 Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 70.
  - 12 Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 71—72.
  - 13 Там само. — С. 73.
  - 14 Там само. — С. 16.
  - 15 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 57.
  - 16 Могилянський Н. Трагедия Украины (Из пережитого в Києве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 133.
  - 17 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 44 зв.
  - 18 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 44.
  - 19 Frankfurter Zeitung. — 1918. — 19 червня.
  - 20 Там само. — С. 76—77.
  - 21 ЦДАВОВ України. — Ф. 2199. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 5—10.
  - 22 Там само. — Спр. 25, арк. 10—25.
  - 23 Там само. — Арк. 61.
  - 24 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 261.
  - 25 Там само. — Арк. 264 зв.
  - 26 Там само.
  - 27 Там само. — С. 89.
  - 28 Там само. — С. 93—94.
  - 29 Там само.
  - 30 Хліборобська Україна (Відень). — 1922—1923. — Кн. III. — Зб. VIII. — С. 182—184.
  - 31 Немановъ Л.М. Вказ. праця. — С. 98—99.
  - 32 Там само. — С. 99—100.
  - 33 Там само. — С. 100.
  - 34 ЦДАВОВ України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 61 зв.
  - 35 Там само. — Арк. 57 зв.
  - 36 Немановъ Л. М. Вказ. праця. — С. 96.
  - 37 Там само. — С. 25.
  - 38 Там само. — С. 56.
  - 39 Там само.